

Nada Grujić

Trg Petra Svačića 15, Zagreb

Ljetnikovac Miha Junijeva Bone u Rijeci dubrovačkoj: problemi datacije, atribucije i prezentacije

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 10. 8. 2014. – Prihvaćen 4. 9. 2014.

UDK: 728.84(497.5-37 Dubrovnik)

Sažetak

Ljetnikovac Miha Junijeva Bone (Ljetnikovac Bunić-Kaboga) jedan je od najznačajnijih dubrovačkih spomenika gotičko-renesansnog stila. Njegova se datacija, osim na osnovi (jedinog zasad poznatog) dokumenta iz 1538., određuje prema identičnim arhitektonskim elementima i ukrasnim motivima na Divoni te ljetnikovcu Petra Junijeva Sorga na Lapadu, a atribucija radionici Andrijića, možda i samom Petru

Andrijiću, prema crkvi sv. Spasa u gradu i Ljetnikovcu Gundulić u Gružu. Uvid u svu slojevitost građevine omogućila su tek recentna konzervatorsko-restauratorska istraživanja. U ovom se članku objavljuju nalazi koji pridonose višem vrednovanju prve faze ljetnikovca građenog između 1520. i 1540. u odnosu na intervencije nastale u drugoj fazi, nakon potresa 1667. godine.

Ključne riječi: Dubrovnik, 16. stoljeće, ladanjska arhitektura, Rijeka dubrovačka, Andrijići

Uz Divonu i Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu, ljetnikovac Miha Junijeva Bone (Bunića) na Batahovini u Rijeci dubrovačkoj najznačajniji je spomenik dubrovačke gotičko-renesansne arhitekture 1520-ih godina. Bez obzira na njegove stilske karakteristike, već mu i zbog primijenjenoga tipološkog obrasca pripada istaknuto mjesto i u dubrovačkoj ladanjskoj arhitekturi toga vremena. Premda su o Bunićevu ljetnikovcu mnogi pisali, pa i ja sama, ali sve donedavno bez mogućnosti da uđem u sve prostorije, povijest njegove izgradnje dopunjuje se u ovom članku novim podacima koje smo doznali iz dokumenata ili su otkriveni tijekom recentnih konzervatorsko-restauratorskih istraživanja.¹ Objavljivanje je rezultata istraživanja neophodno jer će oni, a ne rezultati obnove kojoj smo svjedoci, ostati upisani u povijest dubrovačke arhitekture 16. stoljeća. Bunićev je ljetnikovac nakon potresa 1667. došao u posjed obitelji Kaboga koja mu je dala preurediti interijer, pa ga se stoga uobičajilo nazivati ljetnikovcem Bunić-Kaboga. U tekstu koji slijedi neće se, međutim, opširnije govoriti o nalazima i intervencijama druge, barokne faze, niti će se iznositi argumenti u prilog smjernicama za obnovu i prezentaciju ljetnikovca koje je autorica predložila 2009. godine. Problematika te vrste obrađena je u članku objavljenom u časopisu *Portal, godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*.²

Podatci o povijesti gradnje ljetnikovca

Razvijajući trgovinu srebrom, olovom, voskom, žitom, tkaninama i solju, vlasteoski rod Bona (Bunić) postao je sredinom 14. stoljeća jednim od najbogatijih dubrovačkih rodova.³ Smatra se da prvi spomen izgradnje na njihovom posjedu u Batahovini potječe iz 1343. godine. Tada je Marin (Marinče) Lukarov Bona⁴ *in vinea sua de Umbla in punta ad rivam maris* ugovorio gradnju kule visoke pet (10,2 m), a široke tri sežnja (oko 6 m).⁵ Premda bi to mjesto odgovaralo široj lokaciji šesnaestostoljetnog ljetnikovca Miha Junijeva Bone, treba uzeti u obzir da je teren »pri moru« u posljednjih 150 godina zbog proširivanja obalne ceste pretrpio velike promjene, pa bi stoga na preostalom prostoru bilo teško očekivati neki trag spomenute kule, koja je vjerojatno služila i za povremeni boravak vlasnika. Vezu između Marina Lukarova (1295.–1364.) i Miha Junijeva Bone (1487.–1530.) moguće je uspostaviti samo preko potomaka Marina brata Miha Lukarova, sina Luke (1325.–1417.) i unuka Vlaha (1353.–1429.), jedinih iz toga ogranka roda koji su preživjeli epidemiju kuge 1363. i doživjeli kraj 14. stoljeća.⁶ U zemljišniku *Libro negro del Astarea* iz polovine 15. stoljeća ne samo da se prvi put spominje lokalitet Batahovina (*Vatahouina*) nego se preciziraju i granice posjeda u vlasništvu Nikole (1415.–1476.) i

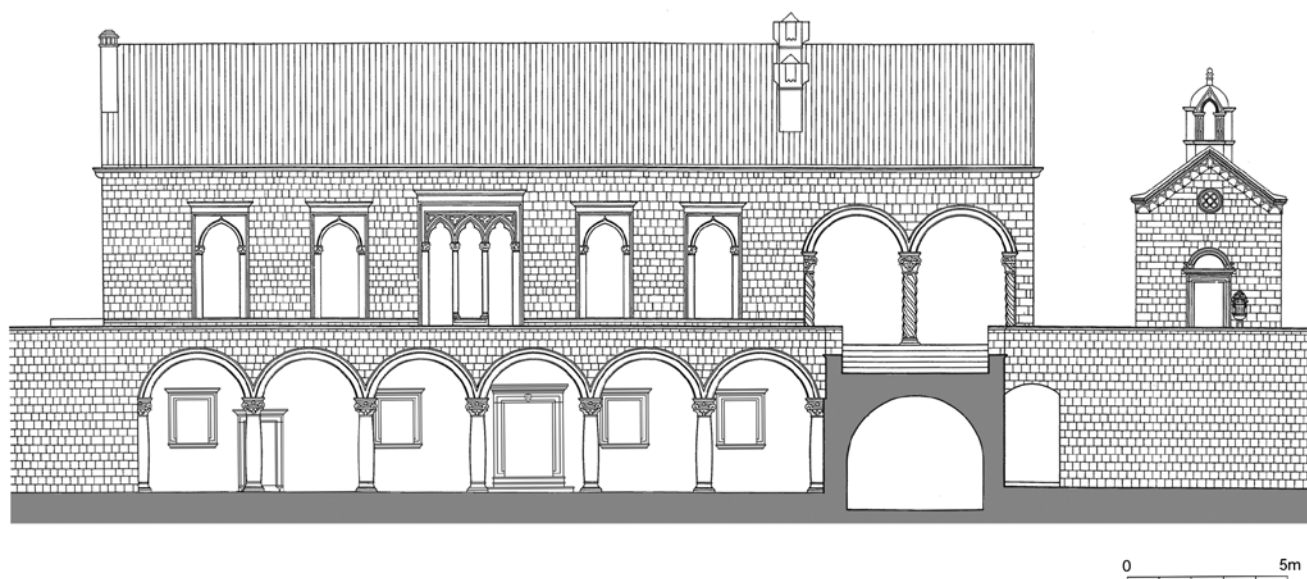
1 Ljetnikovac Miha Junijeva Bone krajem 19. stoljeća (Državni arhiv u Dubrovniku)
Villa of Miho Junijev Bona in the late 19th century (State Archives in Dubrovnik)

Marina (1417.–1465.), sinova Vlaha Lukina Bone.⁷ Posrijedi je prostrano zemljište koje se nalazilo između obale i puta za Omblu i protezalo sve do vrha brda, graničeći tamo s posjedom crkve Gospe od Navještenja. Najvažnije je međutim da je na margini toga odlomka dopisano: *1525 la posede ser Michel Iu. de Bona*. Pri istraživanju se u razmatranje uzeo, naravno, i dokument iz 1447. kada je Marin Vlahov Bona 1447. s klesarom Ivanom Tepšićem ugovorio izradu okvira otvora koje će mu ovaj dopremiti *Umblam apud suam domum*: biforu (*unam balconatam con colona et capitellis*), potom dvije monofore (*duos balchonos gerbavice*), jednake prozorima na općinskim kućama na Placi, te dvoja vrata, jedna pravokutna a druga šiljastog luka (*unam quadram et aliam terzadam*).⁸ Ti otvori, međutim, ni brojem ni oblicima ne odgovaraju onima na ljetnikovcu Miha Junijeva, unuka Vlahova brata Junija Lukina (1440.–1518.).⁹ U osamdesetak godina koje dijele navedene arhivske zapise moglo je doći do pregradnje starije ladanjske kuće ili, još vjerojatnije, do gradnje novog ljetnikovca na njezinim temeljima. Takve se pretpostavke nisu mogle dokazati bez zahvata koji bi oštetili dijelove građevine predviđene za restauraciju, a budući da se zbog nesređenih imovinskih odnosa istraživanja nisu smjela provoditi izvan perimetralnih zidova kuće, ostaje nepoznatim neko možebitno drugo mjesto prethodnih građevina.

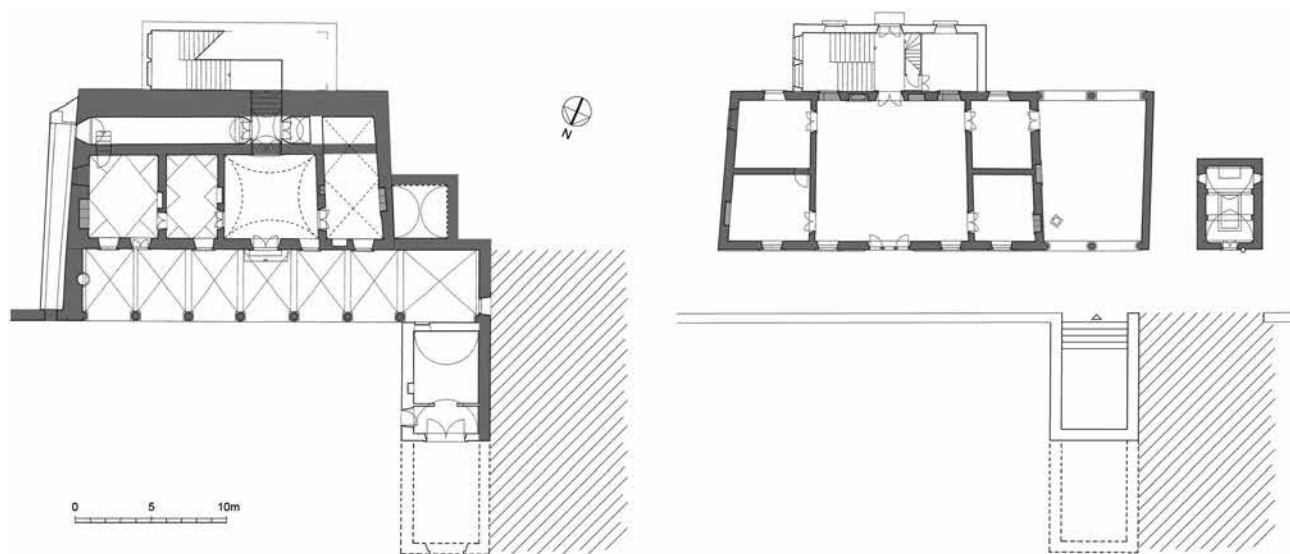
Kako je odavno utvrđeno da je vrhunski primjer ne samo dubrovačke ladanjske arhitekture nego i gotičko-renesansnog stila, ljetnikovac Miha Junijeva Bone, sagledan iz jednog ili drugog aspekta, navodi se u tekstovima mnogih autora.¹⁰ Neki su dijelovi sklopa privukli posebnu pozornost, primjerice trijem, lođa i osobito kapelica, pa ćemo im u nastavku posvetiti više prostora. Oni se obično navode i kao argumenti za dataciju ljetnikovca, bilo da to potvrđuju dokumenti ili pak usporedbe s drugim pouzdano datiranim ljetnikovcima. Važno je naglasiti da se Bunićev ljetnikovac prepoznaje kao jedno od vrhunskih ostvarenja dubrovačke ladanjske arhitekture upravo po svojim dijelovima projektiranim i izvedenim tijekom prve polovine 16. stoljeća, koji u baroknoj fazi nisu bili podvrgnuti znatnijim preoblikovanjima (sl. 1).

Tipološke odrednice

U prilog datiranju ljetnikovca u prva desetljeća 16. stoljeća ne govore samo stilska obilježja pojedinih njegovih elemenata nego i arhitektonska tipologija. Ljetnikovac Miha Junijeva Bone pripada skupini ljetnikovaca izgrađenih “na vodi” koji su u najvećem broju sačuvani na obalama Gruža i Rijeke dubrovačke (Omble). Povezuju ih mnoge sličnosti; prije svega

2 Pročelje ljetnikovca nakon barokne obnove (snimili: R. Belužić i D. Stepinac, 1966., Institut za povijest umjetnosti)
Façade of the villa after the Baroque renovation works (architectural recording: R. Belužić and D. Stepinac, 1966, Institute of Art History)

3 Tlocrti prizemlja i I. kata (snimili: R. Belužić i D. Stepinac; dopunili i grafički obradili: I. Tenšek, D. Zuljan, Institut za povijest umjetnosti)
Ground plans of the ground and the first floor (architectural recording: R. Belužić and D. Stepinac; graphic elaboration: I. Tenšek, D. Zuljan, Institute of Art History)

Tamnijom sivom bojom označeni su zidovi 16. stoljeća. Otvori i elementi opreme iz toga doba koji su ostali u funkciji označeni su bijelom bojom, a oni pronađeni tijekom istraživanja svijetlosivom bojom. Kosim crtama sive boje označeno je pretpostavljeno mjesto orsana iz 16. stoljeća, a isprekidanim crtama dio orsana iz 18. stoljeća srušen 1960-ih godina.

Walls from the 16th century are marked in dark grey. The openings and furnishing elements from that period which have remained in function are marked in white; those discovered during the recent investigations in light grey. Diagonal grey lines mark the supposed location of the 16th-century orsan (storage for boats and tools) while dashed lines mark a part of the 18th-century orsan demolished in the 1960s.

reprezentativnost koncepcije koja je na osobit način oblikovala i krajolik. Svi imaju jednokatnu kuću i na nju okomito postavljeno krilo s orsanom u prizemlju i terasom na katu na kojoj se nalaze paviljon i/ili kapelica. Prizemlje povezano s vrtom, kat otvoren krajoliku – doista je ono najbolje što se ostvarilo u dubrovačkoj ladanjskoj arhitekturi i predstavlja

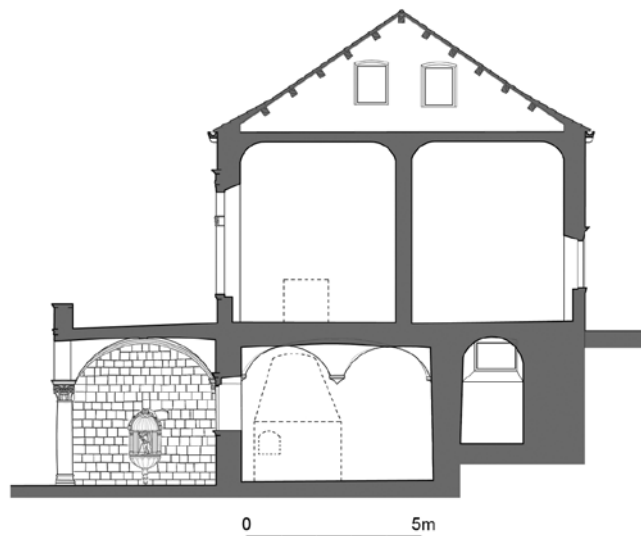
njezinu osobitost i u širim okvirima. Predstavnicima toga osnovnog tipa koji će se u ovom tekstu često spominjati, ljetnikovci su Gundulića i Bunić-Gradića u Gružu,¹¹ te Staya i Rastića kod Rožata u Rijeci dubrovačkoj.¹² Dva se ladanjska sklopa, međutim, mogu smatrati posebno razvijenom varijantom toga tipa. Ljetnikovac Petra Junijeva Sorga (Sorkočevića) na

Lapadu umjesto uobičajenoga lateralnog postava krila (uz jednu od bočnih fasada), ima krilo okomito postavljeno na središnju os pročelja, što je omogućilo izravnu vezu terase s velikom dvoranom kroz njezinu triforu. Lođa se kod ovog ljetnikovca nalazi iza začelja. I Bunićev je ljetnikovac sasvim specifičan po načinu na koji pojedini spomenuti arhitektonski elementi tvore kompoziciju cjeline (sl. 2).

Ispred prizemlja ladanjske kuće je trijem zaključen terasom na koju se na razini kata izlazi iz dvorane (i ovdje kroz triforu); u istoj liniji s pročeljem su lođa i od nje odvojena kapelica na zapadnom kraju terase. Međutim, u 16. stoljeću taj je sklop sa zapadne strane zacijelo zatvaralo krilo s orsanom i terasom u osi kapelice, kako je to, primjerice, kod prije spomenutih ljetnikovaca istoga tipa, prema kojima možemo približno zamisliti i duljinu, odnosno širinu toga krila. Dimenzije krila ovise o onome što se osim orsana u njima, točnije pod terasom, nalazilo (cisterne, spremišta, prolazi ili trijem). Najveću duljinu krila od 58 m sačuvao je Rastićev ljetnikovac kod Rožata. Širine krila ne prelaze 8,5 m jer su svi orsani nadsvođeni bačvastim svodom. Na Gundulićevu ljetnikovcu duljina krila (terase) iznosi 27 m (samog orsana 14,5 m), a širina 8 m. Na Bunić-Gradićevu ljetnikovcu krilo (terasa) je zajedno s prednjim nadsvođenim dijelom orsana dugo 37,5 m, široko je 8,5 m, a duljina orsana iznosi 15 m. Prema tome, na ljetnikovcu Miha Junijeva krilo 16. stoljeća moglo je širinom svoje terase obuhvatiti i kapelicu, a sve do potresa 1667. moralo se nalaziti sa zapadne strane novoga "baroknog" krila od kojega zatječemo samo ostatak.¹³ Rušenje staroga krila s orsanom i premještanje novijeg krila ispred najzapadnijega, sedmog luka trijema predstavlja svakako najveću promjenu u kompoziciji cjeline koja je na taj način i degradirana. Tijekom istraživanja 2008./09. godine moralo se nažalost odustati od sondiranja tla i traganja za izvornim položajem krila s orsanom, jer se njihovo mjesto većim dijelom nalazi pod Jadranskom turističkom cestom projektiranom i izgrađenom šezdesetih godina 20. stoljeća (sl. 3a, b).

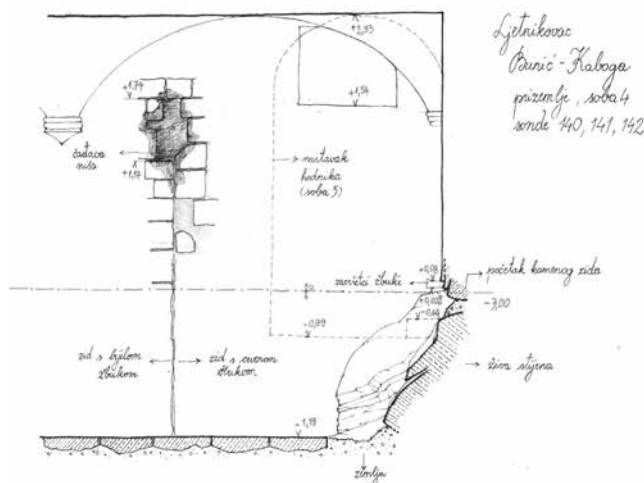
Ladanjska kuća

U prvim desetljećima 16. stoljeća bio je određen i osnovni raspored prostorija unutar ladanjske kuće koja je začeljem do visine prvoga kata "ukopana" u teren. U pročelnom dijelu prizemlja su četiri prostorije, a iza njih je uski prostor bačvastog svoda koji se upire o potporni zid velike debljine. Nedvojbeno je taj zid prethodio izgradnji svih ostalih dijelova kuće da bi uzak prostor duž njega potom služio i kao zračna izolacija. Sve to predočuju i tlocrt prizemlja i poprečni presjek kuće (sl. 4), a nalaz reške u punoj visini zida koji dijeli krajnju zapadnu prostoriju od saloče dokazuje da razdjelni zid ove a zacijelo i ostalih prostorija nisu sa zidom bačvasto nadsvođenog prostora organski povezani (sl. 5). Raspored prostorija nejednakih formata i funkcija u prizemlju je asimetričan: s istočne strane saloče nalaze se dvije a sa zapadne jedna prostorija. Sve su prostorije prizemlja zacijelo bile nadsvođene i po projektu 16. stoljeća, no izvorni konzolni svod sa susvodnicama zadržale su samo dvije s istočne

4 Poprečni presjek ladanjske kuće s pogledom na istok (snimile: B. Milković i I. Huić, Hrvatski restauratorski zavod; grafička obrada: I. Tenšek, D. Zuljan, Institut za povijest umjetnosti)

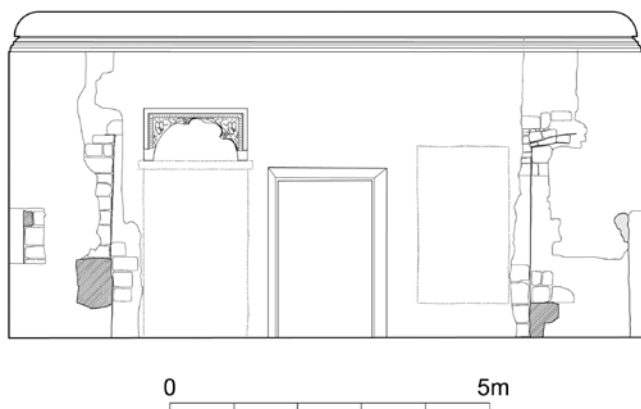
Cross-section with a view to the east (architectural recording: B. Milković and I. Huić, Croatian Conservation Institute; graphic elaboration: I. Tenšek, D. Zuljan, Institute of Art History)

5 Reška u razdjelnom zidu između saloče i sobe s njezine zapadne strane (crtala: O. Brana, Hrvatski restauratorski zavod)

Interstice in the partition wall between the reception hall and a room, view from the west (drawing: O. Brana, Croatian Conservation Institute)

strane. Prostorija sa zapadne strane saloče je u drugoj fazi, zauzevši i prostor hodnika u začelju, produljena i nadsvođena dvama križnim travejima koji se oslanjaju o konzole, a saloča je, postavši predvorjem baroknog stubišta, dobila novi, baldahinski (kupolasti pandantivni) svod. Izvorno popločenje kamenim pločama zatečeno je samo u krajnjoj istočnoj prostoriji – kuhinji. U njoj je otkrivena i velika niša ognjišta s naličima crvene, crne i žute boje, s tragovima ložišta i konzola nape koji pokazuju njihovu visinu i raspon, ali ne i dubinu. Stoga u Elaboratu i nije bila predložena rekonstrukcija ognjišta nego samo prezentacija niše i to ponajviše

6 Uzdužni presjek velike dvorane s pogledom na južni (začetni) zid s nalazima prozora, zidnog umivaonika i ormara iz 16. stoljeća (snimila: B. Milković, Hrvatski restauratorski zavod; grafička obrada: I. Tenšek, D. Zuljan, Institut za povijest umjetnosti)

Longitudinal cross-section of the large hall with a view to the southern (rear) wall with remnants of windows, a built-in washing basin and cupboard from the 16th century (architectural recording: B. Milković, Croatian Conservation Institute; graphic elaboration: I. Tenšek, D. Zuljan, Institute of Art History)

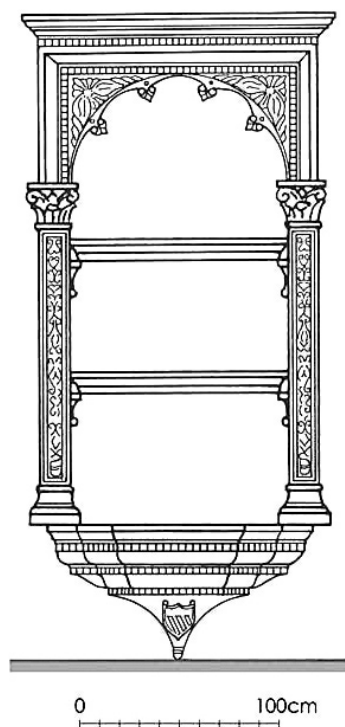
zbog svodne konstrukcije kojom prelazi u dimnjak, a kakva se rijetko vidi. "Obnovljena" napa ne odgovara nalazu. U parapetu više puta pregrađivane prozorske niše otkriveno je ležište pila od kojeg je ostala samo kamena odvodna cijev.¹⁴ U kuhinji i susjednoj prostoriji sačuvani su iz prve faze zidni ormari s kamenim profiliranim okvirima. U zapadnoj prostoriji i zidni ormar i zahod uokvireni su ravnim kamenim gredama, a u njoj je pronađena i niša kamina. U zahodsku nišu ugrađena je slavina da bi služila kao umivaonik, a u niši kamina probijena su vrata za ulaz u spremište uređeno u cisterni ispod lođe. Po svim pravilima onodobnoga vertikalnog povezivanja, stubište je u 16. stoljeću moralo iz saloče prizemlja izravno voditi u veliku dvoranu na katu. Mjesto mu nismo mogli utvrditi jer je saloča u baroknoj fazi postala predvorje, a njegovo mramorno popločenje i oslikani zidovi bili su predviđeni za restauraciju.

Na katu se sa svake strane središnje dvorane nalaze po dvije sobe. Ovakav je raspored zadržan i nakon barokne obnove, međutim, tada je promijenjeno popločenje u svim prostorijama, sa svih su zidova otučene žbuke, a drveni su grednici zamijenjeni podbijenim stropovima (s tzv. holkelima), čemu su bili podređeni i svi slojevi baroknog pa i kasnijeg naliča. Dakle, nakon potresa u interijeru su poništeni gotovo svi tragovi opreme i eventualnog oslika iz 16. stoljeća. U jugoistočnom dijelu dvorane, 7 cm ispod mramornih ploča, otkriven je ostatak starijeg poda pokrivenog dijagonalno slaganim kvadratičnim pločama od terakote (18 × 18 cm).¹⁵ U dvorani je, međutim, došlo i do najvrednijih otkrića koja su znatno doprinijela interpretaciji i valorizaciji prve faze. Još tijekom istražnih radova 2008./09. na začetnom su zidu, uz njegove krajeve, otkrivene reške zazidanih prozora. Velike pravokutne niše otvora, završene segmentnim lukovima, imale su u donjem dijelu klupice (tzv. pižule). Kako niše tih prozora ne dosežu visinu niša gotičkih monofora na nasuprotnom, pročelnom zidu, proizlazi da su na začelju

7 Zidni umivaonik u začetnom zidu dvorane, ostatak luka nakon restauracije (foto: K. Majer Jurišić, Hrvatski restauratorski zavod)

Built-in washing basin in the rear wall of the hall and the remnant of an arch after the restoration works (photo: K. Majer Jurišić, Croatian Conservation Institute)

8 Zidni umivaonik u dvorani drugog kata kuće Ivana Ragnine na Pustijerni (snimio: I. Tenšek, Institut za povijest umjetnosti)

Built-in washing basin in the hall on the second floor of Ivan Ragnina's house in Pustijerna (architectural recording: I. Tenšek, Institute of Art History)

bila dva renesansna pravokutna prozora. Tijekom građevinskih radova 2012. godine, kada je sa cijeloga začelnog zida otučena žbuka, pokazalo se da je istočno od središnjih vrata koja su nekada vodila u vrt bio zidni umivaonik, a sa zapadne strane zidni ormar (sl. 6).¹⁶ I dok na pravokutni oblik zidnog ormara upućuju samo reške, od umivaonika je

sačuvan gornji dio kamenog okvira: unutarnji rub polukružnoga završnog luka bio je ukrašen malim visećim lukovima, a na trokutastim površinama između luka i pravokutnog okvira isklesani su grbovi Bona (sl. 7). Motiv malih visećih lukova podrijetlom je iz gotičkoga ukrasnog repertoara, a u dubrovačkoj ga stambenoj arhitekturi nalazimo 1474., kada takav umivaonik prema vlastitom nacrtu izrađuje Marko Andrijić za kuću Ivana Ragnine na Pustijerni (sl. 8), u približno istodobnom lopudskom Kneževu dvoru te 1494., kada braća Karlići klešu umivaonik *cum archa de sopra com archeti* za ljetnikovac Ivana Marinova Goze u Trstenom.¹⁷ I dok se na drugim spomenutim primjerima te skupine gotički motivi isprepliću s renesansnim tako da se profilaciji okvira dodaju denti, na Bunićevu zidnom umivaoniku umjesto denta su male kanelire – svojevrsni *Leitmotiv* klesarskog ukrasa ovog ljetnikovca. Naći ćemo ih na kapitelima trijema i lođe, na fontani, ali i na okvirima svih vrata u dvorani. Valja također naglasiti da se ni na jednom zidnom umivaoniku, kojima dubrovačko područje doista obiluje, ne nalaze grbovi vlasnika. Taj dio opreme u velikoj dvorani značajan je kao ukras, ali pogotovo kao isticanje statusa. Njegova je izrada zacijelo bila povjerena vrsnom majstoru. Podsjetimo li se da je Miho Junijev Bona za svoju kuću u gradu 1535. naručio da mu krunu cisterne s grbovima njegova roda izradi prema vlastitom modelu Petar Andrijić,¹⁸ nije isključeno da je u istog majstora naručio i klesanje zidnog umivaonika za svoj ljetnikovac. Svi spomenuti, za prvu fazu iznimno važni nalazi na začelnom zidu dvorane – dva prozora, zidni umivaonik i ormar – kojih je funkcija dokinuta prigradnjom stubišta, u recentnom su zahvatu prekriveni novom žbukom na kojoj je rekonstruiran oslik 18. stoljeća.

Malo je nalaza iz 16. stoljeća u bočnim prostorijama kata. Sobe uz pročelje imale su kamine: u sjeveroistočnoj je ispod žbuke otkrivena pravokutna niša kamina u zidu koji je morao biti prezidan, a u jugozapadnoj sobi zatečena je uska niša kamina s vijencem otklesanoga desnog kraja. U sondi otvorenoj sve do pročelnog zida pokazao se rasteretni luk od opeke što dokazuje da je kamin u 16. stoljeću bio širi. Dakle, osim fragmenta renesansnog vijenca i dimenzija dvije niše iz različitih razdoblja, ništa pronađeno *in situ* nije govorilo u prilog rekonstrukciji kamina kakva je izvedena.¹⁹ Za razliku od jugozapadne začelne sobe, u jugoistočnoj je prostoriji u drugoj fazi promijenjen raspored otvora: na mjestu prozora na zidu starog začelja probijena su velika pravokutna vrata, a prozor je postavljen na istočnu bočnu fasadu koja dotada, osim u zoni potkrovlja, uopće nije imala otvora. U zapadnom zidu sobe otkriven je zidni ormar oštećenoga profiliranog okvira koji je morao biti rekonstruiran.

Nalaz prozora na začelnom zidu dvorane posve mijenja predodžbu o karakteru koji je imala u 16. stoljeću: ne samo da je bila bolje osvijetljena no što će to biti u idućoj fazi nego se iz nje istodobno pružao pogled na Rijeku i na zasađene terase posjeda iza kuće. Dodatno je, naravno, taj nalaz važan i kao potvrda ustaljenih načela pri odabiru vrste otvora, odnosno stila otvora (gotičkog ili renesansnog) u dubrovačkoj stambenoj arhitekturi. Ta su načela pogotovo konsekventno provedena na ljetnikovcima gdje su otvori u prizemlju, na bočnim, a često i na stražnjim fasadama renesansni, a gotički

su na pročeljima u zonama katova, izloženima pogledu preko ogradnih zidova vrtova. Takav redoslijed “superponiranja” stilskih oblika slijede i dva otvorena natkrivena prostora kuće: trijem i lođa.

Trijem

Trijem Bunićeva ljetnikovca – jednako kao i onaj ispred Divone – pripada tipu trijemova prigradenih pročelju (sl. 9). U 16. stoljeću bio je rastvoren sa sedam lukova; poslije potresa 1667. ispred najzapadnijeg luka sagrađen je novi orsan, pa otada trijem ima samo šest slobodnih lukova. Svi su polukružnog oblika i jednakog raspona, no sedmi, sada zatvoreni luk bio je nešto širi, podudarajući se s rasponom dva velika luka lođe na katu (sl. 11). Sondom uz posljednji stup i njegov kapitel pokazalo se da dogradnjom orsana nisu oštećeni ni čelna strana kapitela ni profilacija luka.²⁰ Usprkos tomu, prijedlog da se proširenjem sonde u većoj mjeri otkriju i stup i kapitel te na taj način sugerira izvorni izgled trijema, nije uvažen. Kapiteli trijema su kompozitnog tipa: imaju glatki astragal, jedan red akantovih listova dovoljno kratkih da otkrivaju kanelirani vrat kapitela, poviše kojeg su ehin s ovulima, abak s cvijetom i ugaone volute (sl. 10a). Upravo je vrat kapitela ukrašen kanelirama uputio na njegovu podrijetlo: taj je motiv mogao u Dubrovnik stići samo s Michelozzom koji ga primjenjuje već od 1447. provodeći i strogu podjelu po vertikali, odnosno jasno odvajajući donji korintski od gornjega, jonskog dijela kapitela.²¹

9 Pročelje Divone (snimio i iscrtao: I. Tenšek, Institut za povijest umjetnosti)

Façade of Divona (architectural recording and drawing: I. Tenšek, Institute of Art History)

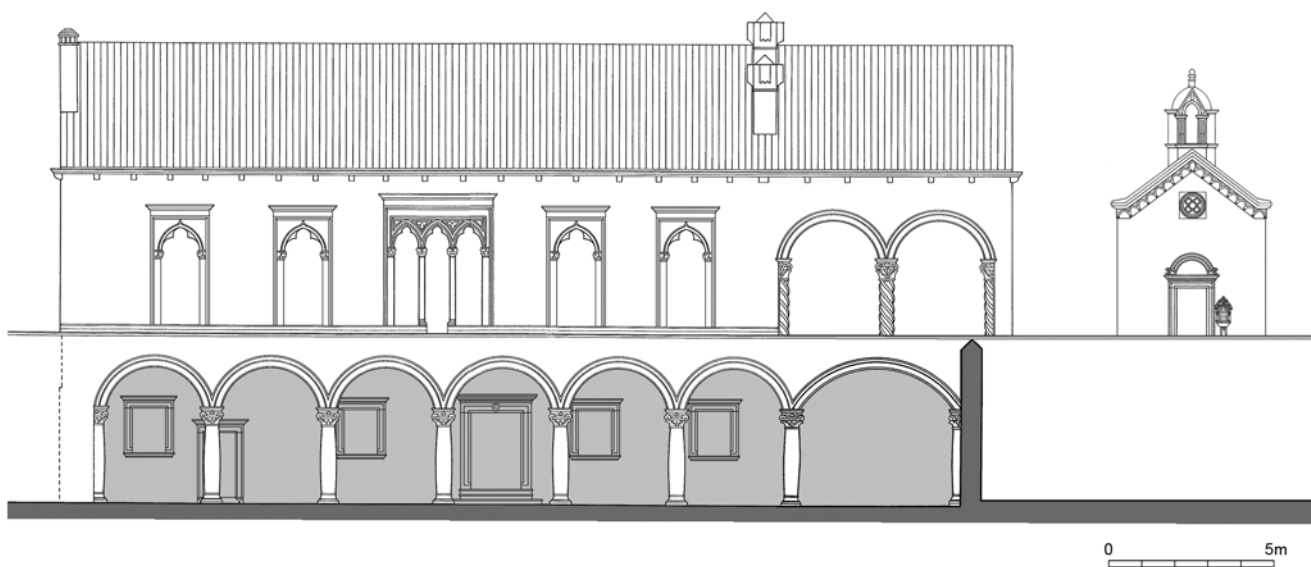

10a Kapitel trijema Bunićeva ljetnikovca (foto: K. Tadić, Institut za povijest umjetnosti)
Capital of the porch of Bunić villa (photo: K. Tadić, Institute of Art History)

10b Kapitel trijema Divone iz 1518., sada u lapidariju Bokar (foto: F. Ćorić)
Capital in the porch of Divona from 1518, presently at the lapidarium in Bokar fortress (photo: F. Ćorić)

Kompozitni kapiteli trijema Bunićeva ljetnikovca jednaki su kapitelima što su ih za trijem Divone, prema ugovoru iz 1518. godine izradili Andrijići – Josip Markov i Nikola Vlahov.²² Potonji su tijekom restauracije 1892. godine zamijenjeni replikama i pohranjeni u lapidariju kod Bokara (sl. 10b).²³ Na kapitelima kojima su nadomješteni, osim grublje

stilizacije akantova lišća, zanemareni su motivi kanelira na vratu kapitela koji su se u Dubrovniku preko pedeset godina zadržali kao prepoznatljiv znak kipara Michelozzova kruga. Osim na kapitelima trijema, motiv kaneliranog vrata ponovit će se i na kapitelima lođe Bunićeva ljetnikovca.

11 Pročelje ljetnikovca u 16. stoljeću (snimio i iscrtao: I. Tenšek, Institut za povijest umjetnosti)
Facade of the Bunić villa in the 16th century (architectural recording and drawing: I. Tenšek, Institute of Art History)

12 Lođa Bunićeva ljetnikovca (foto: J. Kliska, Hrvatski restauratorski zavod)
Loggia of Bunić villa (photo: J. Kliska, Croatian Conservation Institute)

13 Nalaz zidnog umivaonika u istočnom zidu lođe (foto: N. Vasić, Hrvatski restauratorski zavod)
Remains of an in-built washing basin in the eastern wall of the loggia (photo: N. Vasić, Croatian Conservation Institute)

Lođa

Lođa Bunićeva ljetnikovca, rastvorena s po dva luka na sjevernoj i južnoj strani te povezana s jednom od bočnih soba, imala je i ulogu predvorja za one koji su u kuću dolazili s terase ili iz vrta.²⁴ Dva velika luka lođe kojima na jednom kraju završava pročelje (a jednako i začelje) privlače pogled onih koji pročelje gledaju izvana: periferni položaj lođe u kompoziciju cjeline uvodi, za to doba neobičnu, asimetriju koja se može objasniti jedino kompromisnim rješavanjem problema što ga je nametalo samo mjesto. Lođa je pružala zaklon od kiše, vjetrova i sunca, ali i obilje zraka. S juga u nju dopire i grije je nisko zimsko sunce, dok je visoko ljetno sunce ostavlja u sjeni i svježini.

Iz lođe se istodobno pružao pogled na terasasti vrt iza začelja (istočno) i na rijeku Omblu s ljetnikovcima na suprotnoj

obali (zapadno) koji su sa svojim vrtovima svakako tvorili jedinstveni prizor (sl. 12). No, lođe su, uz sve navedene osobine, bile i znakovi društvenog statusa.²⁵ Prostor u kojem se spajala otmenost s užitkom bio je redovito i primjereno opremljen: isticao se podovima, ukrašenim zidovima, ljepotom stupova i grbovima. Od toga svega zatekli smo samo jedan dio. Prije nedavno izvedene obnove pod lođe bio je od velikih ploča »rekristaliziranog vapnenca ili čak mramora«,²⁶ čime se prostorija jasno diferencirala od popločenja terase i vrtnih površina iza začelja. Nije poznato je li tijekom građevinskih radova ispod spomenutih ploča pronađen i neki stariji pod – s pločama od terakote ili *terrazzo* kakav je u lođi Sorkočevićeva lapadskog ljetnikovca. Jedini pouzdani nalaz opreme lođe iz 16. stoljeća, niša je zidnog umivaonika otkrivena u jesen 2011., prilikom skidanja žbuke s istočnog zida; po dimenzijama i obliku niše te ležištu okvira moglo se zaključiti da je umivaonik imao uzak (zacijelo poligonalan)

14a Kapitel trijema Sorkočevićeva ljetnikovca na Lapadu (foto: N. Grujić)
Capital in the porch of Sorkočević villa, Lapad peninsula (photo: N. Grujić)

14b Kapitel lođe Bunićeva ljetnikovca (foto: P. Puhmajer, Hrvatski restauratorski zavod)
Capital in the loggia of Bunić villa (photo: P. Puhmajer, Croatian Conservation Institute)

bazen, dvije police i (vjerojatno profilirani) vijenac širi od bočnih stranica okvira, a na žbukanom zidu niše našao se sinopijom izveden crtež s prikazom karake (sl. 13).²⁷ Usprkos preciznim smjernicama za prezentaciju umivaonika, važnog za izgled i funkciju lođe u 16. stoljeću, nakon obnove nije jasno uključuje li stilizirani prikaz niše i bočne stranice okvira, a pogotovo je zbunjujuće izveden donji dio umivaonika.²⁸

Tordirani stupovi i polustupovi Bunićeve lođe identični su onima što su za trijem u prizemlju ljetnikovca Petra Junijeva Sorga (Sorkočevića) na Lapadu naručeni 1518. od Petra Petrovića, a 1521. ih je, poslije njegove smrti, isklesao Silvije Antonović.²⁹ I na lapadskim su kapitelima (kako lođe tako i trijema), premda se razlikuju po tipu, isklesani grbovi vlasnika. Kapitelni poput onih Sorkočevićeva trijema (sl. 14a) bili su u 15. stoljeću veoma rašireni u krugu Albertija i Michelozza. Oblikovani su od raznolikih elemenata, ali se ne referiraju na neki od klasičnih redova. Takvi su “mješoviti” kapiteli osobito česti u krajevima duge gotičke tradicije i svakako, sa stanovišta stila, odgovaraju tordiranim stupovima. Premda su u Dubrovnik prispjeli s firentinskim majstorima 60-ih godina 15. stoljeća, oni u usporedbi s kapitelima lođe Bunićeva ljetnikovca (sl. 14b) – koji su jednako kao i kapiteli trijema kompozitni – predstavljaju anakronizam koji na Sorkočevićevu ljetnikovcu nije slučajan.³⁰

Uz lođu lapadskog ljetnikovca Sorkočević, Bunićeva na Batahovini jedina je sačuvana lođa u dubrovačkoj ladanjskoj arhitekturi. Usprkos nekim protivnim mišljenjima, lukovi su joj recentno oslobođeni drvenarije iz prošlog stoljeća i lođa se predstavila u svoj svojoj ljepoti. Za nadati se da tu činjenicu i interes očuvanja spomenika tolike vrijednosti neće ugroziti nijedna buduća namjena.

Kapelica

Tipologija i kupola kapelice ljetnikovca Miha Junijeva Bone zaokupili su dosad pozornost najvećeg broja autora. Cvito Fisković napisao je 1947. da je kupola sazidana *prema onima kakve imaju crkvice 10. i 11. stoljeća na dubrovačkim otocima*, s tim da je dobila osmerostrani oblik te stupiće i prozore na tamburu poput kupole gradskog zvonika.³¹ Na tragu tih razmišljanja Tomislav Marasović objavio je 1960. i 1991. godine dva teksta u kojima je ustvrdio da jednobrodni prostor s lezenama na zidovima i pojasnicama koje šiljastobačvasti svod dijele na tri traveja u kapelicama Bunićeva ljetnikovca na Batahovini te gruškijih ljetnikovaca Gundulića i Bunić-Gradića pokazuju kontinuitet predromaničkoga arhitektonskog tipa.³² Uz kapelicu Bunićeva ljetnikovca (sl. 15a) vezan je i jedini zasad poznati

15a Kapelica Bunićeva ljetnikovca prije obnove 2012. (foto: K. Tadić, Institut za povijest umjetnosti)
Chapel at Bunić villa before the restoration works of 2012 (photo: K. Tadić, Institute of Art History)

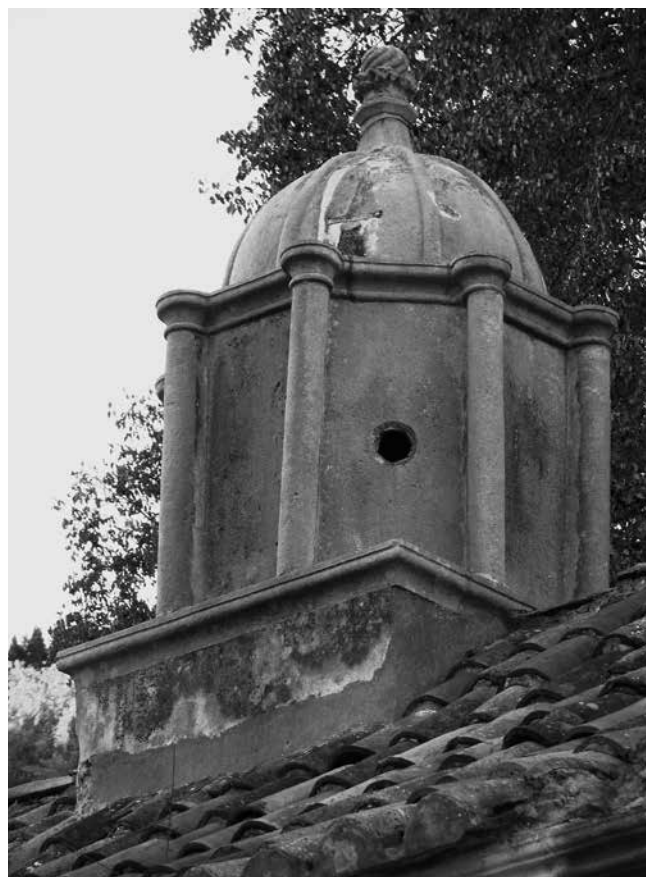

15b Kapelica Gundulićeva ljetnikovca (poslije 1667.) (foto: K. Tadić, Institut za povijest umjetnosti)
Chapel at Gundulić villa (after 1667) (photo: K. Tadić, Institute of Art History)

16a Kupola kapelice Gundulićeva ljetnikovca u Gružu, obnovljena poslije 1667. (foto: N. Grujić)

A dome of the chapel, Gundulić villa in Gruž, restored after 1667 (photo: N. Grujić)

16b Kupola kapelice Bunićeva ljetnikovca, prije 2012. (foto: N. Grujić)

A dome of the chapel, Bunić villa, before the restored after 1667 (photo: N. Grujić)

dokument iz razdoblja njegove gradnje: skrbnici maloljetnog nasljednika pok. Miha Junijeva Bone naručuju 1538. kod Petra Andrijića kamen za kapelicu *in loco dicto Battachina*, navodeći uz to da treba biti izgrađena po uzoru na kapelicu Ivana Gondule u Gružu (sl. 15b).³³ Po mnogim indicijama, Petar Andrijić projektirao je i kapelicu Gundulićeva ljetnikovca u Gružu, no njezina je kupola, međutim, bila obnovljena nakon potresa krajem 17. stoljeća (sl. 16a).³⁴ Podsjetit ću ovdje da je Petar Andrijić projektirao malu kupolu i za crkvu sv. Spasa u Gradu. Prema dokumentima koje je objavio Cvito Fisković, o kupoli koja je bila sastavni dio predloženog modela crkve raspravljalo se u Vijeću umoljenih dva puta: prvo se od nje odustalo, a potom je odlučeno da ako se *copula* sazida, njezin trošak ne smije biti veći od sto dvadeset dukata.³⁵ Budući da kupola nad crkvom sv. Spasa naposljetku nije podignuta, kupola na kapelici Bunićeva ljetnikovca bila je sve do proljeća 2012. jedino intaktno sačuvano djelo Petra Andrijića te vrste (sl. 16b).³⁶ Ne ulazeći ovdje u opravdanost rastavljanja i rekompozicije tambura i kalote (što je odlučeno bez prethodnih konzultacija sa stručnjacima i izvedeno po »ovlaštenim restauratorima HRZ-a«, a da na te radove nadležna ustanova, naravno *post festum*, nije imala primjedbe), potrebno je barem u ovom časopisu povjesničare umjetnosti obavijestiti da ono što su dosad smatrali originalom, to više nije. Kapelica Bunićeva ljetnikovca prevažan je spomenik da bi se previdjele i

upute o uređenju njezina interijera. Prije istraživanja zatečen je neprimjereno obojen – zidova bojom opeke i plavog svoda te kupole. Budući da je sondiranjem zidova, svoda, tambura i kalote pronađen najstariji sloj žbuke svijetlog tona, preporučeno je uklanjanje svih naknadnih slojeva žbuke kako bi se vratilo izvorni odnos zidne plohe i kamenih lezena i postigao u malenom prostoru veći dojam prostornosti. Međutim, zatečeno bojenje zidova, posve neprimjereno sakralnom prostoru, u recentnoj je obnovi ponovljeno.³⁷

I po mjestu uporabe gotičkih ili renesansnih oblika, kapelica Bunićeva ljetnikovca slijedi primjer kapelice Gundulićeva ljetnikovca u Gružu, odnosno crkava sv. Spasa i Blagovijesti. Za razliku od stambene arhitekture 16. stoljeća gdje se gotički oblici na traženje vlasnika dugo zadržavaju na najistaknutijim mjestima (na pročelju, ili bar na njegovim gornjim katovima), u sakralnoj arhitekturi toga razdoblja u unutrašnjosti redovito kontinuiraju gotički strukturalni oblici, a na vanjštini se uočava svojevrsna inverzija toga fenomena. Pročelja crkava su, naime, u cjelini i detaljima izvedena u renesansnom stilu, a gotički elementi (najčešće prozori) povlače se na bočne fasade. Primjerice, na Sv. Spasu za njihovu izradu nisu uposleni Andrijići kojima je povjereno pročelje, nego manje poznati korčulanski klesar Silvije Vrčićević, pa njegovi gotički prozori na bočnim fasadama izvedbom znatno zaostaju.³⁸ Na kapelici

17 Prozori bočnih fasada kapelica
Windows in of the lateral façades of the chapels

a Kapelica Bunićeva ljetnikovca (foto: K. Majer Jurišić, Hrvatski restauratorski zavod)

Chapel at Bunić villa (photo: K. Majer Jurišić, Croatian Conservation Institute)

b Kapelica Gundulićeva ljetnikovca u Gružu (foto: K. Tadić, Institut za povijest umjetnosti)

Chapel at Gundulić villa in Gruž (photo: K. Tadić, Institute of Art History)

18 Slijepi lukovi potkrovnih vijenaca kapelica
Blind arches under the cornices of the chapels

a Kapelica Bunićeva ljetnikovca (foto: K. Tadić, Institut za povijest umjetnosti)

Chapel at Bunić villa (photo: K. Tadić, Institute of Art History)

b Kapelica Gundulićeva ljetnikovca u Gružu (foto: N. Grujić)

Chapel at Gundulić villa in Gruž (photo: N. Grujić)

Bunićeva ljetnikovca uski gotički prozori na bočnim fasadama imali su mrežište završeno visećim češerima (sl. 17a). Taj detalj gotičkim prozorima često nedostaje, pa tako i prozoru na bočnoj fasadi Gundulićeva ljetnikovca koji inače ukrasom nadmašuje i samo renesansno pročelje (sl. 17b). Teško se međutim odustaje od niza gotičkih trolisnih lukova koji tvore slijepu arkadu pod krovnim vijencem a kontinuiraju s pročelja na bočne i začelnu fasadu i na Bunićevoj kapelici na Batahovini i na Gundulićevoj kapelici u Gružu (sl. 18a, b). Za njima

19 Škropionice na kapelicama ljetnikovaca
Stoups of the chapels of the villas

a Kapelica Bunićeva ljetnikovca (foto: K. Tadić, Institut za povijest umjetnosti)

Chapel at Bunić villa (photo: K. Tadić, Institute of Art History)

b Kapelica Bunić-Gradićeva ljetnikovca (foto: K. Tadić, Institut za povijest umjetnosti)

Chapel at Bunić-Gradić villa in Gruž (photo: K. Tadić, Institute of Art History)

20 Trijem Bunićeva ljetnikovca (foto: K. Tadić, Institut za povijest umjetnosti)
Porch of Bunić villa (photo: K. Tadić, Institute of Art History)

zaostaju i gotički slijepi lukovi, plošno klesani, što ih Petar Andrijić po zadanom projektu izrađuje na crkvi Blagovijesti kod Vrata od Ploča,³⁹ a tek će na kapelici ljetnikovca Bunić-Gradić u Gružu i lukovi slijepih arkada postati polukružni. Nesumnjivo su s više pažnje i mašte klesane na pročeljima kapelica škropionice. Za razliku od one na Bunićevoj kapelici (sl. 19a) koja ima simetrični lisnati balustar, pilastre kanelirane niše ukrašene kandelabrima, a oko školjke se svija lišće, škropionica na Gundulićevoj kapelici ukrašena je malim anđelom na stupu i parom dupina na obodu školjke, dok je povrh akroterija lik njezina titulara sv. Vlaha, očigledno naknadno uzidan. Škropionica pak kapelice ljetnikovca Bunić-Gradić i kompozicijom i ukrasnim elementima nadilazi ostale dijelove njezina pročelja (sl. 19b).

Zidna fontana u trijemu

U istočnom bočnom zidu trijema (sl. 20) iza kojeg je nekada postojala cisterna, sačuvala se mala fontana (sl. 21) koja se u usporedbi s onom istoga tipa u gruškome Bunić-Gradićevu ljetnikovcu ističe vrsnoćom izrade svih dijelova i ukrasa. Konzola od tri reda listova nosi polukružni bazen (tipa

21 Fontana u trijemu Bunićeva ljetnikovca, 2012. (foto: K. Majer Jurišić, Hrvatski restauratorski zavod)
Fountain of the porch of Bunić villa, 2012 (photo: K. Majer Jurišić, Croatian Conservation Institute)

22a Dupini na fontani Bunićeva ljetnikovca (foto: K. Majer Jurišić, Hrvatski restauratorski zavod)

Dolphins on the fountain at Bunić villa (photo: K. Majer Jurišić, Croatian Conservation Institute)

22b Dupini na kapitelu crkve sv. Spasa (foto: D. Zelić)

Dolphins on a capital at the church of the Holy Saviour, Dubrovnik (photo: D. Zelić)

22c Dupini na škropionici kapele Gundulićeva ljetnikovca u Gružu (foto: N. Grujić)

Dolphins on the stoup of the chapel at Gundulić villa in Gruž (photo: N. Grujić)

kylix) koji podsjeća na cvjetnu čašku;⁴⁰ rub joj je ukrašen motivom kanelira kakve su i na kapitelima trijema. Nad bazenom je polukružna niša uokvirena kaneliranim pilastri- ma s lisnatim kapitelima; posebnost njihovih baza je ukra- s motivom prepleta kakav se nalazi i na završnom vijencu podnožja na pročelju Sv. Spasa. Zakrivljenost niše naglašena je sužavanjem kanelira. U sredini je lik mladića kovrčave kose koja mu pada do ramena i dugačkih krila; desnom rukom drži štitić u obliku konjske glave (bez grba), lijevom je držao glavu zmije koja je nekada izbacivala vodu, no taj je dio razbijen; svijeni rep zmije ispunjava gornji dio niše. Nad nišom je kanelirana konkavna školjka uokvirena tankom trakom koja na krajevima i u vrhu prelazi u volute. Sa svake strane po dva dupina spojenih repova; na njihovu krat- kom trupu je niz krljušti, dok im je razmjerno velika glava uokvirena lisnatim perajama (sl. 22a). I zbog spomenutog motiva na bazama pilastara i zbog oblikovanja dupina kakve nalazimo na portalu Sv. Spasa (sl. 22b) i na pročelju Divone (na podnožju niše u drugom katu), mala fontana u trijemu Bunićeva ljetnikovca može se pripisati – ako ne samom Petru, onda svakako – radionici Andrijića.⁴¹ Takvu sam atribuciju predložila u izlaganju *Andrijići na Batahovini* početkom li- stopada 2009. u Dubrovniku,⁴² upućujući na podudarnosti sa škropionicom na kapelici Gundulićeva ljetnikovca (sl. 22c) i malom zidnom fontanom Bunić-Gradićeva ljetnikovca, oba u Gružu, te nekim ukrasima na pročelju crkve sv. Spasa. Teza o nazočnosti Petra Andrijića i radionice na Bunićevu ljet- nikovcu na Batahovini nalazi uporište i u već spomenutom podatku iz 1535. o izradi krune cisterne s grbovima za kuću Miha Junijeva Bone u gradu.⁴³

Budući da je ova fontana i oblikom i kvalitetom izvedbe u dubrovačkoj ladanjskoj arhitekturi sasvim iznimna, i njezina je restauracija zahtijevala veoma pažljiv pristup. Osim zapu- štenosti, dodatni problemi proizlazili su iz oštećenosti fonta- ne: velika rupa sred dječakova tijela i otklesana desna ruka kojom je držao glavu zmije vide se već na jednoj fotografiji iz kraja 19. stoljeća. Na fotografiji pak Toše Dapca koja se datira u četrdesete godine 20. stoljeća vidi se i metalna cijev koja od spomenute rupe vodi u bazen, a prema fotografijama iz šezdesetih godina jedan odvod koji je u međuvremenu usječen u kamenim blokovima ispod bazena već je bio ož- bukan. Nesumnjivo je do grubog “proboja” dječakova tijela došlo u vrijeme kada je još postojala cisterna, ali se začepio prvobitni otvor: zacijelo je voda istjecala iz usta zmije, no nije nam poznato je li izravno ili je u njih bila umetnuta olovna cjevčica (*tetivus*) kakve su se nalazile i na zidnim umivaoni- cima.⁴⁴ Restauracijom je nejasnoća oko prezentacije otvora riješena na najispravniji način: rupa u truhu je zapunjena, bez izmišljanja načina na koji je voda nekad istjecala i odu- stajanjem od ideje da se voda vrati fontani koja je ostala bez cisterne. Propust koji je lako ispraviti odnosi se na recentni kanal odvoda i otvor ispod bazena, a koji nemaju nikakve veze sa samom fontanom.

Zidna fontana ne predstavlja samo atributivni nego i iko- nološki problem. Protagonisti prizora su zmija i krilati nagi dječak/mladić,⁴⁵ no zbog oštećenja upravo na mjestu gdje njegova ruka dotiče zmiju, nije jasno drži li je ili je davi (sl. 23). Stoga nije jasno je li zmija simbol s negativnim konota-

23 Genij i zmija na fontani Bunićeva ljetnikovca (foto: K. Majer Jurišić, Hrvatski restauratorski zavod)

Genius and the snake on the fountain at Bunić villa (photo: K. Majer Jurišić, Croatian Conservation Institute)

cijama – što bi upućivalo na srednjovjekovnu tradiciju – ili simbol zagrobnog života što bi govorilo da je ishodište teme u antičkoj mitologiji. U obliku zmije, uobičajenog simbola podzemnih božanstava koja – poput začetnika života grčkog Phanesa, obavijenog zmijom – upravljaju pojavama rađanja i umiranja, predstavljao se u početku i *Genius* koji je prema vjerovanju Rimljana označavao sam princip života te bio zaštitnik koji bdije nad svakim čovjekom, zajednicom ili mjestom (*genius loci*). Genij je nerazdvojni pratitelj svakog čovjeka, od njegova rođenja do smrti. Zmija je kao simbol besmrtnosti i kao čuvar postala simbolom Genija, pa kao duh-čuvar kuće na lararijima simbolizira muškog lara, zaštitnika kuće (Pompeji – *Casa dei Vetii*; Herkulanum –

genius huius loci montis).⁴⁶ Takvoj interpretaciji koja se od antičkih prenosi do renesansnih pisaca, odgovara i mjesto koje fontana s likom krilatog mladića i zmijom zauzima u trijemu – reprezentativnom ulaznom prostoru u Bunićev ljetnikovac. Teško je otići se pomisli da na odabir teme za fontanu nije utjecala i tragična okolnost prerane smrti Miha Junijeva Bone 1530. godine.

Ljetnikovac nakon smrti Miha Junijeva Bone

Miho Junijev Bona umire u dobi od 43 godine i ostavlja za sobom samo jednog sina, jednogodišnjeg Junija. U prethodno spomenutom ugovoru iz 1538. o gradnji kapelice maloljetnog Junija zastupaju Luka Mihov, brat Miha Junijeva u drugom koljenu i brat Mihove žene Pavao Marinov Gradi. Premda je za života bio deset puta biran za kneza, Junije Mihov Bona možda je poznatiji po tome što je na njegovu piru 1552. izvedena Držićeva komedija *Pjerin*. I njegova je žena bila iz roda Gradijevih, a umro je u Veneciji 1581. godine.⁴⁷ Junije je naslijedio očevu kuću u Gradu: trifora i dvije monofore njezina pročelja navode se 1552. kao predložak za tri najveća prozora koja je Jakov de Spinis trebao izraditi za kuću braće Babalio.⁴⁸ Premda je Junije naslijedio i očev ljetnikovac na Batahovini, nije nam zasad poznato je li na njemu produzeo neke radove. Naprotiv, u svom vrtu u obližnjem Gružu ugovorio je 1550. sa zidarom Matkom Sturanovićem gradnju, najvjerojatnije drugoga, novog ljetnikovca (*Ser Junius Michaelis de Bona pro fabrica domus quam fabricare pretendit Gravosii intus giardinum suum...*).⁴⁹ Taj će se posjed – *proprieta di Gravosa* koji čine *casa, giardino, vigna e altre attinenze* – spominjati i u oporuci Junijeva sina Miha. Miho Junijev Bona, unuk naručitelja gradnje ljetnikovca na Batahovini, umro je 1619., a u njegovoj se oporuci napisanoj 1610. posljednji put spominje posjed na Batahovini.⁵⁰ Iz dokumenta se doznaje da je Miho za taj posjed primio od Ivana Nalješkovića 1700 škuda; zacijelo je posrijedi posudba novca uz hipoteku. Ne zna se je li koji od sedam Mihovih sinova posjed uspio povratiti. Najstariji, Jeronim umire 1634. bez oporuke, a posljednji, Augustin pogiba u potresu 1667. godine. Ogranak Bona kojem su pripadali vlasnici ljetnikovca na Batahovini izumire nakon potresa.

Već je istaknuto da se dvije faze gradnje ljetnikovca podudaraju s razdobljem prije potresa kada je pripadao obitelji Bona, i onim poslije potresa 1667. godine kada se našao u posjedu obitelji Caboga. Ono što je izvedeno u 18. i 19. stoljeću nije doseglo razinu arhitektonske koncepcije ljetnikovca ostvarene u doba Bona.

Bilješke

- 1 Hrvatski restauratorski zavod povjerio mi je 2008. vođenje istraživačkih radova na ljetnikovcu Bunić-Kaboga u Rijeci dubrovačkoj (Batahovina) te izradu elaborata: *Ljetnikovac Bunić-Kaboga – Dubrovnik. Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, sv. I i II, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2009.
- 2 NADA GRUJIĆ, Rezultati konzervatorsko-restauratorskih istraživanja na ljetnikovcu Bunić-Kaboga u Rijeci dubrovačkoj, u: *Portal. Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 5 (2014.), 221–246.
- 3 IRMGARD MANKEN, Dubrovački patricijat u XIV veku, Beograd, 1960., 146–147, 152.
- 4 Marin (Marinče) Lukarov Bona (1295.–1364.) zbog svojih je dobrih veza u Srbiji sudjelovao 1331. u pregovorima oko kupnje Pelješca, a kao poklisar kod srpskog cara Stefana Uroša V. uspio je 1357. ishoditi gornje dijelove Župe dubrovačke. Palaču Marina Lukarova Dubrovčani su darovali 1399. kralju Ostoji kao nagradu što im je darovao Dubrovačko primorje. NENAD VEKARIĆ, Vlastela grada Dubrovnika 4. Odabrane biografije (A–D), Zagreb–Dubrovnik, 2013., 115.
- 5 CVITO FISKOVIĆ, Prvi poznati dubrovački graditelji, Dubrovnik, 1955., 69–70. JOSIP LUČIĆ, Prošlost dubrovačke Astoreje, Dubrovnik, 1970., 15, 110.
- 6 NENAD VEKARIĆ, Vlastela grada Dubrovnika 2. Vlasteoski rodovi (A–L), Zagreb–Dubrovnik, 2012., 94–106.
- 7 *Libro negro del Astarea*, (prir.) Ante Marinović, Zagreb–Dubrovnik, 2005., 104.
- 8 Državni arhiv u Dubrovniku (dalje DAD), *Diversa Cancellariae* (dalje *Div. Canc.*), sv. 60, f. 100v. Spominje: CVITO FISKOVIĆ, Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku, Zagreb, 1947., 78.
- 9 NENAD VEKARIĆ (bilj. 6), 105–106.
- 10 CVITO FISKOVIĆ (bilj. 8), 71, 74, 80, 140; NIKOLA DOBROVIĆ, Dubrovački dvorci, Beograd, 1947., 27, 53–56; IVAN M. ZDRAVKOVIĆ, Dubrovački dvorci: analiza arhitekture i karakteristika stila, Beograd, 1951., 37–41; CVITO FISKOVIĆ, Dubrovački gotičko-renesansni stil, u: *Republika*, VII (1951.), 58–59; CVITO FISKOVIĆ, Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu, u: *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU*, 1–2 (1953.), 4, 8; MILAN PRELOG, Baština bez baštinika, u: *Telegram*, 203 (1964.); CVITO FISKOVIĆ, Kultura dubrovačkog ladanja, Split, 1966., 13, 18, 24, 43; MICHELANGELO MURARO, Civiltà delle ville di Ragusa, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji (Fiskovićev zbornik I)*, 21 (1980.), 321–332. CVITO FISKOVIĆ, Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu, u: *Rad JAZU*, 397 (1982.), 20, 26, 38, 56; NADA GRUJIĆ, Prostori dubrovačke ladanjske arhitekture, u: *Rad JAZU*, 399 (1982.), 38, 43, 47, 49; NADA GRUJIĆ, Ljetnikovac Bunić-Kabužić, u: *Zlatno doba Dubrovnika XV. i XVI. stoljeće*, katalog izložbe, (ur.) Vladimir Marković, Zagreb, 1987., 316; NADA GRUJIĆ, Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja, Zagreb, 1991., 86–90, 98, 111, 121, 141; RADOVAN IVANČEVIĆ, Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu i problem klasične renesanse, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća*, (ur.) Igor Fisković, Zagreb, 1991., 77; NADA GRUJIĆ, Les villas de Dubrovnik aux XVe et XVIe siècles, u: *Revue de l'art*, 115, 1 (1997.), 42–51. NADA GRUJIĆ, Ljetnikovac Miha Bunića i početci ladanja uz Omblu, u: NADA GRUJIĆ, Vrijeme ladanja: studije o ljetnikovcima Rijeke dubrovačke, Dubrovnik, 2003., 9–29; NADA GRUJIĆ, Gotičko-renesansna arhitektura Dubrovnika u 15. i 16. stoljeću, u: *Sic ars deprenditur arte: zbornik u čast Vladimira Markovića*, (ur.) Sanja Cvetnić, Milan Pelc, Daniel Premerl, Zagreb, 2009., 245–249; NADA GRUJIĆ, Dialogue Gothique–Renaissance dans l'architecture ragusaine des XVe et XVIe siècles, u: *Le Gothique de la Renaissance: actes des quatrième Rencontres d'architecture européenne, Paris, 12 – 16 juin 2007*, (ur.) Monique Chatenet, Krista De Jonge, Ethan Matt Kavalier, Norbert Nussbaum, Paris, 2011., 121–134.
- 11 Oba ljetnikovca podignuta su na drevnom posjedu Gundulića. Onaj na sjevernom dijelu ostaje u njihovu vlasništvu (spominju se kapelica sv. Vlaha 1348., terasa 1393. te ladanjska kuća s orsanom i paviljonom u oporuci iz 1495.). Kapelica je pregrađena prije 1538., a kuća između 1527. i 1556. godine u vrijeme Ivana Marinova Gondule. Na južnom dijelu posjeda koji je Ivan Paladinov Gondula 1540. prodao Bernardu A. Boni, ovaj je podigao ljetnikovac u renesansno-gotičkom stilu (poslije Gradi), vidi: FRANO KESTERČANEK, Ljetnikovac Gundulić, u: *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 36 (1998.), 121–126, 136.
- 12 Ljetnikovac Stay (poslije Kaboga) na Batahovini datira se u kraj 16. stoljeća. Od kapelice Rastićeve ljetnikovca kod Rožata (početak i sredina 16. stoljeća) ostao je samo trag u popločenju stražnjeg dijela terase.
- 13 Novi (“barokni”) orsan širok je samo 5,73 m što znači da za 2 do 3 metra zaostaje za orsanima izgrađenim oko 1520. godine. Prema arhitektonskoj snimci koja je objavljena 1951. godine u: IVAN M. ZDRAVKOVIĆ (bilj. 10), duljina toga novijeg orsana iznosila je 15 m. Skraćen je za trećinu duljine prilikom gradnje Jadranske turističke ceste južnom obalom Omble, 1963. godine.
- 14 NADA GRUJIĆ (bilj. 2), 228, sl. 9 i 10.
- 15 NADA GRUJIĆ, Ljetnikovac Bunić-Kaboga – Dubrovnik. Dopuna elaborata konzervatorsko-restauratorskih istraživanja, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2011. Sadrži opis nalaza koji su otkriveni tijekom građevinskih radova na obnovi ljetnikovca od početka travnja do kraja listopada 2011. godine.
- 16 Po uklanjanju popločenja dvorane pokazao se uz desni kraj zidnog umivaonika kanal kojim je voda istjecala u manji sabirni četvrtasti bazen a iz njega u neki izgubljeni sustav odvodnje s onu stranu bačvastog svoda “hodnika”, vjerojatno do sobe s istočne strane saloče.
- 17 NADA GRUJIĆ, Zidni umivaonici XV. i XVI. stoljeća u stambenoj arhitekturi dubrovačkog područja, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 23 (1999.), 63–82; NADA GRUJIĆ, Kuća u Gradu. Studije o dubrovačkoj stambenoj arhitekturi 15. i 16. stoljeća, Dubrovnik, 2013., 302–304.

- 18
DAD, *Diversa notariae* (dalje *Div. not.*), sv. 103, f. 132v.
- 19
NADA GRUJIĆ (bilj. 2), 237, sl. 22a, 22b.
- 20
Nacrt pročelja s naznakom sedmog luka iza orsana objavljen je u: NADA GRUJIĆ (bilj. 10, 2003.), 21. Usporedni prikazi mogućeg izgleda pročelja iz prve faze i onog iz druge faze donose se u elaboratu *Ljetnikovac Bunić-Kaboga – Dubrovnik* (bilj. 1), 33.
- 21
Usp. NADA GRUJIĆ, Antikizirajući kapiteli oko godine 1520. u Dubrovniku, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 21 (1997.), 6–21 (osobito bilj. 45).
- 22
CVITO FISKOVIĆ (bilj. 8), 136–137; CVITO FISKOVIĆ, Dokumenti o radu naših graditelja i klesara XV–XVI stoljeća u Dubrovniku, Split, 1947., 24–25 (DAD, *Debita notariae*, I, 170).
- 23
FRANKO ĆORIĆ, Prilog poznavanju historicističkih intervencija na dubrovačkoj Divoni 1888.–1892., u: *Portal. Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 4 (2013.), 42–45.
- 24
Ne navodeći ovdje ono što su o vilama i lođama mogli pročitati, čak i više u Plinijevim nego u Vitruvijevu tekstu, svi teoretičari arhitekture 15. i 16. stoljeća (Alberti, Serlio, Palladio, Ammanati i dr.) koji pišu o arhitekturi vila, osvrću se na smještaj, tipologiju i funkciju lođe dovodeći njezino podrijetlo i način uporabe u vezu s dijelovima rimskih vila (*atrium, porticus, tablinum aestivum*). VREEDEMAN DE VRIES u svom je djelu *Variae architecture formae*, n° 13, Anvers, 1601., okupio na istom listu bakroreza pergole, belvedere, *loggie di verdura* i *loggie di muro*, obeliske i fontane, smatrajući ih specifičnim arhitektonskim oblicima vila. Najtočniju definiciju lođe donosi FILIPPO BALDINUCCI, *Vocabolario toscano dell' arte del disegno*, Firenze, 1681., 85 (*loggia, edificio aperto la cui copertura si regge su gli architravi e questi in su pilastri e colonne*).
- 25
Nakon Vitruvija, o tome govori i Palladio pa preporučuje arhitektima da za plemiće grade *case con loggie e sale spaciose et ornate* (ANDREA PALLADIO, *I Quattro Libri dell'Architettura*, Venetia, 1570., II, 1, 3).
- 26
Prema nalazu u sondi 12900, Prirodoslovnog laboratorija HRZ-a. Navode se nalazišta u Toskani i u Turskoj.
- 27
NADA GRUJIĆ (bilj. 15), grafički prilozi 10, 11.
- 28
NADA GRUJIĆ (bilj. 2), 238, sl. 24b.
- 29
CVITO FISKOVIĆ (bilj. 10, 1966.); CVITO FISKOVIĆ (bilj. 10, 1982.), 23; RADOVAN IVANČEVIĆ (bilj. 10), 75–81.
- 30
NADA GRUJIĆ (bilj. 21), 14.
- 31
CVITO FISKOVIĆ (bilj. 8), 74, 80.
- 32
TOMISLAV MARASOVIĆ, Regionalni južnodalmatinski kupolni tip u arhitekturi ranoga srednjeg vijeka (tipološki osvrt), u: *Beritićev zbornik*, Dubrovnik, 1960., 33–47; TOMISLAV MARASOVIĆ, Renesansne reminiscencije predromaničkog kupolnog tipa, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća*, (ur.) Igor Fisković, Zagreb, 1991., 94–96.
- 33
DAD, *Div. not.*, sv. 105, f. 85r. Spominju: CVITO FISKOVIĆ (bilj. 8), 80, i NADA GRUJIĆ (bilj. 10, 1991.), 96–98.
- 34
CVITO FISKOVIĆ (bilj. 8), 156; FRANO KESTERČANEK (bilj. 11), 168.
- 35
DAD, *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 36, f. 100r, 117v, 118r (spominje CVITO FISKOVIĆ /bilj. 8/, 161); DAD, *Debita notariae pro communi*, sv. 1, f. 190r (prepisao i objavio CVITO FISKOVIĆ /bilj. 22, 1947./, 22–23, bilj. 54); EMANUELA GAROFALO, *Terremoto e ricostruzione a Ragusa (Dubrovnik) nel 1520*, u: *Città e Storia*, IV (2009.), 504.
- 36
NADA GRUJIĆ (bilj. 2), 240, sl. 26.
- 37
NADA GRUJIĆ (bilj. 2), 239, sl. 25a, 25b.
- 38
CVITO FISKOVIĆ (bilj. 8), 160.
- 39
GORAN NIKŠIĆ, Andrijići u Dubrovniku, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske: zbornik radova sa znanstvenih skupova »Dani Cvita Fiskovića« održanih 2003. i 2004. godine*, (ur.) Predrag Marković, Jasenka Gudelj, Zagreb, 2008., 137–148, posebno 144.
- 40
Taj se motiv često nalazi na fontanama rane renesanse, kako na sačuvanima, tako i na onima koje prikazuju onodobni slikari, primjerice na nekim svojim crtežima Jacopo Bellini.
- 41
GORAN NIKŠIĆ (bilj. 39), 137–148, posebno 142.
- 42
Predavanje nije objavljeno, a održano je u okviru Radionice doktorskog studija Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- 43
IGOR FISKOVIĆ, Andrijić, Petar, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 1, Zagreb, 1983., 150.
- 44
Godine 1478. u ugovoru Marka Andrijića s Valentom Valentisom iz Mantove navodi se *unum foramen cum uno tetivo subtus* (DAD, *Div. not.*, sv. 63, f. 49–50v).
- 45
Moguća tumačenja ova dva bića polaze od grčkog mita o Erosu i Psihi gdje veza Erosa sa zmijom ostaje na razini pretpostavke. U rimskoj mitologiji Erosu odgovara Kupid ili Amor – inkarnacija osjećaja ljubavi – krilat i nag dječak ili mladić koji se, međutim, ne povezuje sa zmijom. Vidi: *Dictionnaire de la Mythologie grecque et romaine*, Paris, Éditions Seghers, 1962., 145; JEAN CHEVALIER – ALAIN GHEERBRANT, Rječnik simbola, Zagreb, (1997.), 2007., 5. izd., 885; GUY DE TERVARENT, *Attributs et symboles dans l'art profane*, Genève, Librairie Droz, 1997., 35–44, 397–402; IVO BABIĆ, Čovjek, zmija i majmun na portalu trogirске katedrale, u: *Archaeologia Adriatica*, 11 (2008.), 573–583.
- 46
Zmija se kao izraz vječnosti spominje od Plutarha, preko Klauđijana do renesansnih pisaca. Literatura toga doba obiluje

opisima genija od Boccaccia (*De Laribus*, u: *Genealogie Deorum Gentilium*, XII, XV) do Marsilija Ficina (u prijevodima najvažnijih neoplatoničarskih tekstova), vidi: MAURICE L. SHAPIRO, Donatello's *Genietto*, u: *The Art Bulletin*, 45/2 (1963.), 135–142.

47

Djed Miha Junijeva i Luke Mihova bio je Luka Junijev Bona. Pavao Marinov Gradi koji je bio poklisar u Veneciji 1538. mogao je biti brat druge Mihove žene, premda je i prva njegova žena bila iz roda Gradi, vidi: NENAD VEKARIĆ (bilj. 6), 106, 281.

48

DANKO ZELIĆ, Dva požara, dvije obnove, dva stila: prilog poznavanju dubrovačke stambene arhitekture sredinom 16. stoljeća, u: *Peristil*, 56 (2013.), 113–126.

49

DAD, *Div. canc.*, sv. 134, f. 194r–v, 196v (8. I. 1550.). f. 197v (10. I. 1550.), f. 201r (16. I. 1550.), f. 216r (1. II. 1550.)

50

DAD, *Testamenta Notariae*, sv. 55, ff. 238v–241r.

Summary

Nada Grujić

The Villa of Miho Junijev Bona in Rijeka Dubrovačka: Dating, Attribution, and Presentation

Along with Divona and the villa of Petar Junijev Sorgo on the Lapad peninsula, the villa of Miho Junijev Bona in Rijeka Dubrovačka is the most significant monument of Dubrovnik's Gothic-Renaissance architecture of the 1520s, and has also been valued as a prominent example of Dubrovnik's villa architecture. After the earthquake of 1667, it came into the possession of the Caboga family, but its renovation in the 18th and 19th centuries did not do justice to the 16th-century architectural concept. This article aims at complementing the known data concerning the architectural history of the older phase of the complex with the results of the investigation works (2008/2009) completed prior to its recent restoration. Data on the second, Baroque phase and suggestions for the restoration have been published by the author in the journal of the Croatian Conservation Institute Portal (5/2014).

The villa of Miho Junijev Bona belongs to the group of typologically similar villas built mostly along the coastline of the Gruž bay and the Ombla river. All of them consist of a two-storey house and a wing attached to it at the right angle, with storage rooms for boats at the ground level and a terrace on the first floor with a chapel and a pavilion. The close connection between the ground floor and the garden, as well as the first floor and the surroundings, is typical of such villas even beyond the region in question. The villa of Miho Junijev Bona (Villa Bunić-Kaboga) is special in that it contains a porch at the ground level, which was in the 16th century seven bays long. After the earthquake of 1667, a new wing with storage rooms for boats and a terrace was built in front of the westernmost arch, hitherto located in the axis of the chapel. The basic arrangement of rooms in the interior likewise originates from the 16th century: the ground floor consists of four vaulted rooms of different sizes and functions, as well as a narrow space that served to air-seal the house. The staircase led directly from the small hall on the ground level to the large hall on the first floor. The hall was flanked with two rooms on each side. This arrangement was preserved after the Baroque renovation works, but the floor

paving made of square terracotta tiles was substituted in all rooms on the first floor through marble plates, plaster was removed from all walls, and ceilings replaced the wooden woodwork. The most significant recent discovery concerns the rear wall of the hall, where traces of rectangular window openings with the remnants of window panes, a built-in stone cupboard, and a large in-built washing basin have been found. The inner edge of the semicircular arch of its niche was decorated with small hanging arches, with the coats-of-arms of the Bona family carved on both sides. Thus, in the 16th century the hall was equipped with representative stone furniture and the windows found in the rear wall show that it was also far better illuminated at the time.

Even though only a single document on the construction of the villa has been found so far, which testifies of the chapel built in 1538, the time of construction of other architectural segments of the complex has been estimated with regard to other, more accurately dated monuments of Dubrovnik. Thereby Divona has served as the most obvious analogy. The porch of the Miho Junijev Bunić' villa is attached to the façade in the same way as there, and the capitals in both porches are composite, with a fluting – a motif that reached Dubrovnik with Michelozzo Michelozzi in the 1460s. Divona's porch was made in 1518 by the Andrijić: Josip Markov and Nikola Vlahov. In the Bunić' villa, the motif of fluting is also found on the capitals of the loggia. Its twisted columns are comparable to those ordered in 1518 from Petar Petrović and made in 1521 by Silvije Antonović for the porch of the Petar Junijev Sorgo' villa on Lapad. Unlike the composite capitals of the loggia at the Bunić' villa, those of Sorgo's porch are of the so-called "mixed type", not classifiable as belonging to any of the classical orders. Coats-of-arms of the families are carved in the capitals of both villas. The loggia of the Bunić' villa is a unique example in the region of Dubrovnik with two arches on each side facing each other, which made it possible to enjoy the view to the terraced garden behind the villa and to the Ombla river in front of it from both the

loggia and the hall. Concerning the furnishing of the loggia, the only finding is the niche of an in-built washing basin, which had its frame removed at a later period.

There are two starting points in determining the typology of the chapel and the shape of its dome: the one-nave hall with lesenes and flanges that divided the pointed-barrel vaulting into three bays shows the continuity of a pre-Romanesque architectural type, while its small dome rests on eight-sided tholobate with small pillars and windows resembling those in the dome of the city belfry, built in 1444. In 1538, when the execution of the chapel was ordered from Petar Andrijić, it was stated that it should be modelled upon the chapel of Ivan Gondula (Gundulić) in Gruž. Unlike the 16th-century residential architecture, where Gothic forms were preserved only in the most prominent places, in religious architecture facades were made in the Renaissance style, while Gothic elements withdrew to the interior and the lateral façades.

In the side wall of the porch, a small fountain has been preserved, exceptionally finely made in all its elements and ornaments. Certain details help with its attribution. The bases of its fluted pilasters are decorated with the motif of interlace that is also found at the base of the church of the

Holy Saviour. The fluted concave shell is embraced by two dolphins on each side, with foliage-like fins interlocked by tails – volutes. The dolphins at the portal of the Holy Saviour are designed in the same way, which means that the wall fountain on the porch of the Bunić villa can be attributed to Petar Andrijić's workshop, if not to the master himself. The fountain does not raise only issues of attribution, but also those related to iconology. The protagonists of the scene in the niche are a snake and a naked, winged boy/youth. The source of the scene can be found in ancient mythology: the snake is a symbol of underground deities who ruled over birth and death. It was also a symbol of the Genius, the protector deity guarding every man, community, or place, which is why in the lararia it symbolized the protector of the house. This interpretation, preserved in the tradition from classical to Renaissance authors, is corroborated by the place that the fountain with the winged youth and the snake occupies in the representative entrance area – the porch of the Bunić villa.

Keywords: Dubrovnik, 16th century, villa, Rijeka dubrovačka, Andrijići